

մարմնի բնութեամբ»⁵⁶. Իսկ Գրիգոր Աստուածաբանի քով յաճախակի կը հանդիպինք թէ՛ «Երանանք» եղբիւն եւ թէ՛ «Աստուածախառն մարմին» բացատրութեան, որոնք մեր հայ հեղինակին քով ալ գրեթէ ամէն մէջը բերուած հաստատման մէջ կային: Ըսածնիս փաստելու համար՝ քանի մը նմոյշներ բաւական թող ըլլան. «Զի դրո թանձրութիւնը ընկալաւ միջնորդաւ մտօք, միաւորեցաւ ընդ մարմնի եւ եղեւ մարդ, որ ի խոնարհ էր Աստուած. վասն զի խոնեցաւ ընդ աստուածութեան եւ եղեւ մի՝ վեհագունին յաղթելով»: («Առ Որս» ճառերուն, Գ. ճառին մէջ). «Զի՞նչ մեծ քան մարդոյ խոնարհութեամբ ընդ Աստուծոյ միաբանել եւ լինել աստուածախառնելովն...» (Նոյն խոմբին մէջ, Յաղագս Որդւոյ ճառը). «Խառնի նմանեաւ զնմանն մաքրելով... Ո՞վ նոր խառնմանս, ո՞վ սքանչելի խառնուածոյն» (Ճառ Յայտնութեան)⁵⁷:

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԳՐՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅ ՌԱՐԳԱՄԱՆԻՉԸ

Ո՞վ եւ ե՞րբ հայերէնի վերածեց թէոգորի գրութիւնը: Ահա հարց մը, որուն լուծումը դեռ աւելի պիտի լուսարանէ մեր ըրած ենթադրութիւնը: Արդ, վարդապետութիւն Գրիգորի գրութեան լեզուն եւ յատկանիշները երեւան կը հանեն անոր թարգմանիչ հեղինակը՝ յանձին Կորիւնի:

Իրապէս, Ագաթանգեղոսի Պատմութիւնը ուսումնասիրողներէն առաջինները՝ անոր խմբագիր կամ թարգմանիչ կը համարէին Նոյն ինքն Կորիւնը, քանի որ հոն կը գտնէին վարդապետի գրութեան հետ բառացի նմանութիւններ: Բայց ճիշտ այդ նմանութիւնները ցոյց տուին թէ Ագաթանգեղոսի հեղինակը չի կրնար Կորիւն ըլլալ. քանի որ անոնք արդիւնք էին փոխառութիւններու, որոնք իրենց բնական տեղն ունէին «վարդապետ»ին մէջ, եւ եկամուտ էին Ագաթանգեղոսի քով: Ասկէ՝ աւելի ճիշտ հետեւանք հանգին երկրորդ խոմբի բանասէրները՝

թէ Ագաթանգեղոսի Պատմութիւնը ուշ ժամանակի խմբագրութիւն է, որուն մէջ՝ խմբագիրը աւելցուցած է Մաշտոցի վարդէն հաստատման, յարմարեցնելով Ս. Գրիգորի կամ Արիստակէսի:

Այսուհանդերձ, Ագաթանգեղոսի գրութիւնը՝ լեզուական տեսակէտով՝ դասուած է Կորիւնի դպրոցի շարքին: Բայց ասիկա գլխաւորապէս վարդապետութիւն Գրիգորի հաստատման համար, որ գրքին գրեթէ կէսը կը բռնէ: Արդ, եթէ վարդապետութիւնը դատենք Պատմութեան՝ իրապէս կ'ունենանք ո՛չ միայն Կորիւնի դպրոցին պատկանող գրութիւն մը, այլ անաւարակոյս անոր գրիչէն ելած հայերէն շարագրութիւն մը:

Մեր ըսածը փաստելու համար՝ կը դռնանք հետեւեալ համեմատութիւններով, երկու գրութիւններուն լեզուական նմանութիւններէն (վարդապետի եւ վարդապետութիւն Գրիգորի):

Ա. — Բառերու բարդութեան մասնաւոր ճոխութիւն մը, մանաւանդ բայարմատներու հետ:

1) Այսպէս, Աստուած բառին հետ կը բարդէ բազմազան բայարմատներ.

վարդապետի մէջ ունինք. աստուածամերձ, աստուածամուխ, աստուածաբեր, աստուածագիր, աստուածագիր, աստուածախօս, աստուածապատիժ, աստուածատես, աստուածատուր (էջ 24, 26, 28, 30, 50, 52, 54, 66):

վարդապետութիւն Գրիգորի մէջ. աստուածաբեր, աստուածակիր, աստուածամերձ, աստուածածանօթ, աստ-

56. Տե՛ս Թուղթ Կիւրդի առ Նեստոր, Գիրք Թղթոց, էջ 399-400:

57. Ուրախ ենք ըսելու թէ միեւնոյն եղբակցութեան յանգած ենք Գր. Գ. Նպս. Սարգիսեանի հետ, որ իր վարդապետական աւարտաճառին մէջ՝ նկատած էր արդէն թէ Գրիգորի վարդապետութեան գրութեան մէջ կային Ագաթանգեղոսի դպրոցի քրիստոսաբանական բացատրութիւններ, ինչպէս նաեւ Գրիգոր Նազիանզացիէն: Տե՛ս K. SARKISSIAN, «The council of Chalcedon and the Armenian Church», p. 177.

տուածատես, աստուածատուր, աստուածաստ, աստուածամուխ, աստուածամուտ, աստուածապատիժ, աստուածագիր (էջ 137, 141, 146, 149, 155, 157, 159, 167, 360...):

2) Հանապազ ածականին հետ, որ միայն Կորիւնի քով գործածուած է⁵⁸.

Հանապազատարած (վարդապետ. էջ 92): Հանապազախօս, հանապազատես, հանապազակիր (վարդ, Գրիգորի, էջ 61, 157, 166):

3) Կեաց բայարմատով եղած բարդութիւններ բազմապիսի են.

Նաւակեաց (տպ. նաւակաց), լեռնակեաց, վշտակեաց, աշխարհակեաց (կեանք) (վարդապետ. էջ 22, 36, 80):

Նոյնը վարդապետութեան մէջ. շատակեաց, մշտնջակեաց, երկրակեաց (կեանք), վայրակեաց, միակեաց (էջ 153, 155, 371):

4) Պատում բայարմատին հետ եղած բարդութիւնները յատկապէս սիրելի են Կորիւնի.

վարդապետի մէջ ունինք. մատենապատում, հոգեպատում, դիւրապատում, ողջապատում, սուտապատում, շնորհապատում (էջ 24, 26, 78, 82, 86, 96, 98):

վարդապետութիւն Գրիգորի մէջ. անպատում, աշխարհապատում, ինքնապատում, հոգեպատում, բարձրապատում (էջ 159, 160, 164, 166, 198, 369):

5) Կիր բայարմատով. վարդապետի մէջ ունինք. աշխարհակիր, անուանակիր, իշխանակիր, խաչակիր (էջ 26, 30, 38, 84):

վարդապետութիւն Գրիգորի մէջ. նեղութեանակիր, անուանակիր, հանապազակիր (էջ 155, 166, 177):

Բ. — Շարադասութեան վերաբերեալ յատկութիւններ:

1) Յատուկ անունները յիշատակելու մասնաւոր կերպը.

վարդապետի մէջ. Որոյ առաջնոյն վարդան անուն ճանաչէր (էջ 58):

Որոյ գլխաւորին երեմիա անուն ճանաչէր (էջ 42):

Որոյ անունն ճանաչէր Սահակ (էջ 88):

վարդապետութիւն Գրիգորի մէջ. Որոյ անուն Սեթ ճանաչէր (էջ 151): Որոյ Արրահամ անուն ճանաչէր (էջ 156): Որոյ անուն Մովսէս ճանաչէր (էջ 158): Որոյ Յեսու անուն ճանաչէր (էջ 162): Նորայր Բիւզանդացի զիտել կու տայ որ այս ձեւը անձանօթ է միւս դասերու թարգմանիչներուն: Ուստի, հոս Կորիւնի յատուկ ձեւ մը ունինք⁵⁹:

2) Բացարձակ գործիականի գործածութիւնը, որ նմանապէս յատուկ կը տեսնուի ըլլալ Կորիւնի. այսինքն, միջանկեալ նախադասութիւններու բայը եւ ինչիւրը գործիական հոլով կը զնէ՝ արտայայտելու համար գործողութեան մը կատարուած միջոցը կամ կատարումին յաջորդութիւնը: Այսպէս, վարդապետի մէջ ունինք օրինակ մը.

«Որպէս զհիւրամեծարին Արրահամու, հրեշտակօքն հասելովք, զծառայական հաւասարութիւնն յայտ արարեալ՝ պատմելով նմա, յետ աւետեացն ընկալելոց, զինչ ի Սողոմոն էր գործելոց» (էջ 28): Նման օրինակ մըն ունինք վարդապետութիւն Գրիգորի մէջ.

«Դարձեալ, հրեշտակօք եկելովք ի Մամբրէ, զպարզեալեան զաւակն խոտացաւ» (էջ 156):

Գ. — Ոճի նմանութիւններ, երկու գրութիւններուն մէջ, աւելի յաճախակի են: Կը գոհանանք քանի մը օրինակներ բերելով.

58. ՆՈՐԱՅՐ ԲԻՒԶԱՆԴԱՅԻ, Կորիւն վարդապետ եւ նորին բարգմանութիւնք, Տփլիս, 1900, էջ 130. «Միւս դասք»՝ բացի համապատասխան բառէն (որ կայ ի թղթին առ Տիւտոս, Ա. 12) չունին ա՛յլ բարդութիւնս համապազ մակբայի: Մենք շատ հաւանական կը գտնենք որ Կորիւն՝ Պողոսի եւ Կաթողիկէայց թուղթերու թարգմանութեան մէջ կարեւոր դեր ունեցած ըլլալ, եւ ոչ թէ միայն անոնց յառաջարկներու թարգմանութեամբ գոհացած:

59. Ն. ԲԻՒԶԱՆԴԱՅԻ, անդ, էջ 72 եւ 113:

1) Վարք Մաշտոցի. «Եւ միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ ի վերայ լեռնացելոյ աստուածապատիժ ծովուն, հանդերձ ամենայն շնչականօք, տարեւոր ժամանակօք նաւակեաց պահեալ» (էջ 24):

Վարդ. Գրիգորի. «Որոց խոստացեալ այսուհետեւ առնուլ զնոյ ընտանեօք հանդերձ եւ ամենայն շնչականօք ի տապանն... Եւ ապա դարձուցեալ զանդուդս աւազակապս ցամաքաւ, հանդերձ հոսանօք արձակելովք յերկնից հեղեղասաստ ծովապատիժ բարկութեամբ, զառ ի ներքոյ երկնից ջնջել» (էջ 155):

2) Վարք Մաշտոցի. «Յայտնի է այսուհետեւ ասացելովքս, եթէ զովութիւն աստուածասէր ընտրելոց ի Տեառնէ է...» (էջ 34):

Վարդ. Գրիգորի. «Եւ արդ յայտնի է ասացելովքս թէ եւ նախաստեղծ մարդոյն զնոյն նմանութիւն երեւեալ ի սկզբանն» (էջ 168):

3) Վարք Մաշտոցի. «Զի մի ոմն ընդունելի պատարադաւ... եւ այլ ոմն հաճոյական արուեստիւ... եւ միւս ոմն բովանդակ արդարութեամբ...» (էջ 24):

Վարդ. Գրիգորի. «Զի որում կառօք տեսեալ... եւ որում իրրեւ զայր մի... իսկ այլ ոմն իրրեւ զայր մի... եւ միւս ոմն եւս սքանչելի...» (էջ 163/4):

4) Վարք Մաշտոցի. «Ոչ միայն ժամանակաւ պաշտելոցն, այլ եւ յառաջագոյն յաւիտենիցն եւ ապա եկելոցն, զսկզբանն եւ կատարածի» (էջ 56):

Վարդ. Գրիգորի. «Արդ առնէ զառաջի ածեալսն յանդիման արարչին եւ զկնի եկեալսն յառաջագոյնացն ծանօթական լինի» (էջ 143):

5) Վարք Մաշտոցի. «Որում զէպ լինէր... մեկնալիւ, մեկնաւարտ երկպատական բռնութեանն...» (էջ 96):

Վարդ. Գրիգորի. (Յակոբ) «Եւ երբեմն գիշերաւարտ, մեկնալիւ» (էջ 157):

Այսքանը բաւարար կը համարինք ցոյց տուած ըլլալու համար՝ թէ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» գրութիւնը Կորնելի կողմէ հայերէնի վերածուած ըլլայ: Միւս կողմէն, ենթադրեցինք թէ սոյն գրութիւնը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ Թէոփոր Մոսկովսկիի մէջ զրուածութիւնը, զորում Մաշտոցի համար եւ անոր խնդրանքով, որուն նպատակն էր ըլլալ ջատագովական ձեռնարկ մը՝ ընդդէմ Պարսից կրօնքին, եւ միաժամանակ ուսուցանելու Քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Տեսանք նաեւ թէ Եղիշիկ օգտագործած էր անոր Ա. ճառը՝ իր գրութեան մէջ առնելով. իսկ Բ. եւ Գ. ճառերն ալ Մաշտոցի ուրիշ աշակերտ մը՝ Կորնելի, օգտագործած պէտք է ըլլայ զայն հայերէնի վերածելով, որ յետագային Ալաթանդեղոսի Պատմութեան գրքին մէջ մտած է՝ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» տիտղոսի տակ: Ասով՝ Թէոփորի գիրքը կորուստէ՝ փրկուած էր, բայց հեղինակին անունը մոռացութեան մատնուեցաւ:

Այս գործերակերպը մեզի զարմանք պէտք է պատճառէ այլ եւս, երբ նկատի կ'առնենք Թէոփորոս Մոսկովսկիի աւանդին հետ կապուած բոլոր խնդիրները, որոնց մասին խօսեցանք վերեւ:

Վարդապետական գեանի վրայ ալ, Հայոց եկեղեցին՝ Ս. Սահակի եւ Մաշտոցի օրով՝ ունեցաւ իր յեղաշրջումը, անցնելով անտիոքեան դպրոցի հետ ունեցած յարաբերութիւններէն զէպի աղեքսանդրեանը: Թէոփորոսի գրութեան մերժումէն ետք, անոր մէջ գրքին հայերէնի վերածուելը՝ առանց հեղինակի անունին, եւ որոշ սրբագրութիւններ ալ գրութեան մէջ, յատկապէս Քրիստոսի մարդկայնութեան խորհուրդին վերաբերեալ մասերու մէջ, կը փաստեն մեր ըստը:

Այս անցքը գեռ աւելի պիտի շեշտուի, եւ զուցէ վճռական անկիւնադարձ մըն ալ պիտի ըլլայ՝ Ս. Կիւրեղի Նեստորի գէմ ուղղուած ԺԲ նոյնքները պարունակող նամակին հայերէնի թարգմանութեամբ: Ինչպէս ըսած էինք, այդ գրութիւնը Անտիոքի դպրոցի պարագլուխներու զայթակղութեան առիթ տուած էր. եւ 433ի հաշտութեան գաշինքի տեսն, Ս. Կիւրեղ՝ Յովհաննէս Անտիոքացիի պնդումին վերայ՝ ետ առած էր զայն: Բայց Թէոփորոս

Մոսկովսկիի գէմ պայքարի տեսն՝ ան երեւան ելաւ դարձեալ Կիւրեղի կողմնակիցներու ձեռքով: Եւ ահա Ե. դարուն ան հայերէնի թարգմանուած կը գտնենք, ինչպէս առաջին անգամ նկատել տուաւ Հ. Վ. Ինզլիզեան, նշմարելով անոր լեզուական ոսկեգարեան յատկանիւնները⁶⁰: Մենք ալ տեսանք թէ «Վարդապետութիւն Գրիգորի» գրութեան մէջ արդէն մտած էր նոյն գրութեան զաղափարներէն կարեւոր մէկ բացատրութիւնը Միացաւ ի

մարմնի բնութեամբ: Ասիկա կարեւոր անցք մը պէտք է նկատել՝ վարդապետական յեղաշրջումի այս ընթացքին մէջ:

(Շար. 14)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

60. INGLIZEAN V., «Chalkedon und die armenische Kirche», (in «Das Konzil von Chalkedon», vol II, pp. 361-2.

ՆՈՐ ՆՈՒԹԵՐ

ԵՐԵՄԻԱ. ԶԷԼԷՊԻ ՔԵՑՄԻՐՃԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿՐԵՏԵԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ

Երեմիա Քէօմիւրճեան գրած է «Կոնզակ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ ի կրեւոր իղգուք» խորագրով՝ պատմական բովանդակութեամբ աշխատութիւն մը, որուն նկարագրութիւնը կու տայ Հ. Ն. Ակին-Էրուած իր ծանօթ գործին մէջ (Վիեննա, 1922): Քէօմիւրճեանի մօտաւորապէս 329 թերթերէ բաղկացած այս հեղինակութեան ձեռագիրը, զժրախտաբար, այժմ կորսուած է: Վերջին անգամ տեսնուած է 1879ի Ապրիլ 12ին, Զմիւռնիա: Անկէ ի վեր յիշատակութիւն չկայ այդ ձեռագրի մասին:

Ստուարտութեթ, մագաղաթեայ, բոլորովին եւ ծաղկեալ Յայամաւորք մը ինծի ծախուեցաւ, տարիներ առաջ, Կ. Պոլիս. թղթատարը՝ իր բացառիկ ծանրութեան համար չընդունեցաւ: Ստիպուած՝ մասերու բաժնեցի զայն, թղթատարական առաքման համար. եւ տեղս՝ ստանալէս ետք՝ ստիպուեցայ վերստին կազմել տալ կաշեպատ տախտակ:

Այս Յայամաւորքը, որ հաւաքմանս միւս Յայամաւորքներուն հետ՝ խնամով եւ մանրամասնօրէն ցուցակադրուած է, գրուած է մեծահամբաւ Ապրիլ Զէլչպիլի յիշատակ Կրեւէի Ս. Կարապետ եկեղեց-